

קודש וחול במוסדות החינוך בתפיסת הרב קוק

צביה לבובי

הקדמה

משנתו החינוכית של הרב קוק זצ"ל נגזרת מהשקפתו הפילוסופית - תיאולוגית. תורת הרב מתאפיינת בכך, שאינה מודה בקיומו של ניגוד מוחלט בין קודש לחול, בין רוחני לגשמי.

"הקודש צריך שיבנה על יסודות החול. החול הוא חומר של הקודש והקודש לו - הוא צורה וכל מה שיהא החומר יותר איתן, תהיה הצורה יותר חשובה..." (אורות הקודש א' קמ"ה).

ועוד: "הקודש והחול יחד משפיעים הם על רוח האדם והוא מתעשר ע"י קליטתו מהם, מכל אחד מהם, את הראוי..." (אורות הקודש א' פ"ז).

משנתו החינוכית של הרב אינה סדורה סידור שיטתי. הרוצה ללמוד את דעותיו החינוכיות מוכרח ללקט אותן אחת לאחת מספריו ובעיקר מאיגרותיו, בהן נקט עמדה לגבי הבעיות הרוחניות שהעסיקו את דורו.

כבר בבואו לארץ ישראל (בשנת תרס"ד), תוך התבוננות על מציאות החיים הנרקמת בארץ, הגיע הרב לעמדתו, כי תקומת היהדות מחייבת גישה חדשה, אשר תתאים לתנאים שנוצרו עם התרחבות היישוב היהודי בארץ. מציאותם של רבבות מתיישבים העוסקים בבניין הארץ, אך עם זאת הולכים ונחלשים מחיי הקדושה הישראלית, הביאתו למסקנה:

שיסוד האומה ביחס העתיד שלה, תלוי ביסוד החינוך. כבר נודע מכל חכמי לב כי התיקון בחינוך הוא התיקון בכל" (מאמרי ראי"ה עמ' 229).

רבות והיסוד הראשי הוא החינוך. כל זמן שיהיו עניני החינוך מסודרים בידי מורים-כופרים... אפסה תקוות התיקון של הדור הנולד..." (אגרת רע"ז).

הרב מוסיף שהדרך החדשה בחינוך, צריכה לאפשר את הרחבת הלימודים עד ש:

"ההיסטוריה, הבקורת, הגיון, הדעות והפיוט לא יהיו שייכים דוקא לאותם אנשים החפצים דוקא בהירוס התורה ואמונת השם יתברך..." (אגרת ק"ח).

בנסיונו לבדוק את אחת הסוגיות החשובות במשנתו - שילוב של לימודי חול בלימודי הקודש - נעיין במספר אגרות שהבולטות בהן:

(1) אגרת ק"ע (נכתבה בתרס"ט) - יש שהעניקו לה את התואר "איגרת החינוך".

(2) אגרת רע"ד (נכתבה בתרע"ו) - יש המכנים דוקא אותה "איגרת החינוך".

(3) אגרת תכ"ז (נכתבה בתרע"ב) - לכינוסה של כנסיית "אגודת ישראל".

מטרת החינוך

אגרת ק"ע, שיצאה בחשון תרס"ט, אל עורך "חבצלת" עוסקת בהגדרת מטרת החינוך ומהווה למעשה את הרציונל החינוכי של הרב. מוצגים בה עקרונות פילוסופיים על הדרך החינוכית הרצויה והמומלצת תוך הדגשת מרכזיותו של תלמוד תורה - בחינוך.

הרב מצוין בפתיחה לאיגרת כי "מטרת החינוך להכשיר את האדם לצורתו המתוקנת שהנקודה המרכזית שבה - לעשותו טוב וישר". לשון אחרת: מטרת החינוך היא עיצוב אופי האדם והקניית מידות מתוקנות.

מאידך, "ככל מה שתהא מושרשת יותר בליבו של האדם הקריאה בשם ה', כן גדל טובו ויושרו ויהיה יותר מאושר לעצמו ולחברה כולה". יוצא שהמטרה והאמצעים חופפים זו את אלו.

המטרה: חיי יושר וצדק.

האמצעים: קיום מצוות מעשיות שלא ניתנו אלא לצרף בהן את הבריות.

לשם השרשת תכלית זו, ררוש תלמוד תורה מגיל צעיר ביותר. "תלמוד תורה דוקא ולא ידיעות אחרות שאין מטרתן כי אם להכשיר את האדם למלחמת החיים".

החינוך הדתי - מוסרי הוא העיקר והלימודים הכלליים טפלים לו. גם אם אין אנו שוללים את הכשרת האדם למלחמת החיים, היא תמיד נחשבה בישראל למדרגה שניה של צדדי החינוך ולא עצם מטרתו ואילו אצל אומות העולם - נחשבה הכשרה זו, המטרה הראשית של חינוכם ואילו החינוך הערכי - הדרישה "להיות טוב וישר" - נחשבה אצלם כמטרה משנית וטפלה.

התוצאה של 2000 שנות גלות היתה - בין היתר - ההשפעה על דרכי החינוך היהודי עד כי

"רבים מישראל שכחו את צורת החינוך המקורית שלנו וישכחו מבתי לימודם את העיקר - המטרה להיות טוב וישר המקושרת לקריאה בשם ה' ובמקומה הטביעו את חותם החינוך כולו רק על הכשרת האדם לחיים הזמניים, במלחמתם ובתאוותיהם".

הרב אינו מתעלם מן ההכרח "לצרף לתכונת החינוך חול אל הקודש", אך מוסיף מיד אזהרה חמורה "כי צירוף זה צריך שמירה גדולה!"

בייחוד את דבריו לחינוך בארץ מסיים הרב את האיגרת בפנייה אל

"אלו אשר החיים הכבידו עליהם את אכפם והם מרגישים לחץ כבד ברוחם, מדאגת החיים הזמניים של בניהם ועיכ הירשו לעצמם לצרף חול אל הקודש... אל נא ישכחו, כי לא שפות זרות, לא לימודים שמגמתם היא הכשרות חומריות ייצאו בייחוד מציון - אלא כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

"שלושת הכוחות"

הכרזה פרגמטית זו ביקש הרב לתרגם גם לשפת המעשה החינוכי וכדי לתקן - תיקונים מעשיים.

מן הדין הוא, איפוא, להכיר את עמדתו כלפי מערכת החינוך שהיתה קיימת

באיגרתו (תכ"ז) לכבוד הכנסייה הגדולה של "אגודת ישראל", שהתקימה בתרע"ב, מבחין הרב בשלשה כוחות יסודיים ביישוב המקיימים מוסדות חינוך וחסד.

א. "הכוח העתיק" - היישוב הישן.

ב. "הכוח הבא מחדש" - החוג המתרכז סביבו.

ג. "הכוח החילוני לגמרי" - בני העליה השניה - החלוצים החילוניים.

כדרכו, משתדל הרב להצביע, אצל כל זרם וזרם, על החיוב ועל השלילה שבו.

א. "הכוח העתיק" - הוא החינוך הקיים ביישוב הישן מקדמת דנא. חינוך זה, למרות האור הרב והתוך התמציתי הטוב שהיה בו, היה כנוס בקדושתו הפנימית, דחה ממנו כל שכלול חדש בכל צורה שהיא, אסר בישיבותיו והדריו כל שפה זרה ואפילו שפת המדינה וכל לימוד של חול ואפילו היותר מוכרח בחיים.

ב. "הכוח הבא מחדש" - הוא החינוך האומר להעמיד בראש את קוממיות התורה, האמונה, המצוה והיראה הטהורה, המבקש לקחת את הטוב מכל מקום ולעטר בו את מוסדותיו, ובתור מדרגה שניה ללמד את הבנים את הלימודים הנחוצים לקיומו של האדם בחיים. כמו כן להרגילם - ברוח אמיץ ובתכסיס נאה - לשגר בפיהם את הלשון העברית ולייסד - בצד בתי הספר העיוניים - גם בתי מלאכה (בתי ספר מקצועיים) בעד הנערים המוכשרים לכך.

ג. "הכוח החילוני לגמרי" - הוא החינוך החילוני המנער את חוצנו מכל קודש, המשים את ליבו רק לצרכי החיים הזמניים של הפרט ושל הציבור, ומתוך שאיפה זו, הוא מייסד את מוסדותיו החינוכיים. אמנם יש במוסדות הללו תוכן לאומי חיובי והוא קשור לארץ ולאומה ברוח הסתורי-לאומי, אך ריק הוא מכל תוכן של קודש.

תיאורים אלה מצביעים על החיוב ועל השלילה באשר לאוריינטציות העיקריות של כל אחד מן הכוחות וגם על האסטרטגיה החינוכית הבאה לידי ביטוי במערכת המקצועית והלימודית.

ניתן ללמוד על יחסו של הרב לכל אחד מן "הכוחות" על פי העצות שהוא נותן ל"אגודת ישראל" באגרתו, בדבר צורת היחס והזיקה לכל כוח.

"איך לבצר את המעמד של הכוח העתיק ההולך ונחלש מפני

מיעוט סיגולו לסדרי החיים..."

"ואיך להגדיל את האורחות של הכוח השני המחודש באופן שיילך ויחזק" תמיד ויהיה ג"כ למגדל עוז לכוח העתיק לחבבו ולאמצו ולעזורו לשמור את סגולותיו המצוינות המיוחדות בו..."

"ואיך להשפיע על הכוח השלישי החילוני למעט כפי האפשרות את ההריסות שהוא מביא בדרכו את מהלכו בזעם ובאין פנייה אל דת וקודש..."

משמעות רבה נודעת לעובדה שרק נגד הכוח השני אין נמתחת ביקורת והתיאור כולו - חיובי, כשם שיש לייחס משקל רב לעובדה שבקטע זה מתאר הרב את מאפייני הכוח - בגוף ראשון - רבים {חובתנו הקדושה... ניקח את כל נתח טוב... נלמד את בנינו... נרגילם... נויסד}.

את הביקורת הקשה כלפי הכוח הראשון, "החפצים ללכת רק במסלול הישן", מעלה הרב באיגרת רע"ד (שנכתבה עוד לפני האיגרת לאגוי). הוא טוען שדרך זו היא "כהליכה נגד דרך ה' לגמרי, ובוזה נותנים יד לפורעים ומחוקים ידי מרעים..."

הביקורת כנגד "הכוח העתיק" היא בעצם על שום דבקתו המופרזת בישן ואפילו באיסטרטגיות הוראה וחינוך עתיקות יומין - "המנהיג את חניכיו בתכסיס חיצוני ישן נושן..."

"על כן הולך ההמון ותועה, הולך ומתפקר והם אינם אשמים כלל כיוון שאין מי שיראה להם דרך ישרה בחיבור קדושת התורה והאמונה עם החיים, הולכים הם ומתפקרים..."

"וכל אשר נצרך אל החינוך כל מידה טובה ונלמד את בנינו את הלימודים הנותנים פרנסה וכבוד לאדם מצורף אל התורה, יתחזק ויוסיף אומץ יסודה של תורה..."

"סוף כל סוף, מלאך רע בעל כרחו יאמר אמך!"

לביקורתו של הרב קוק כלפי החינוך הישן, כפי שהיה נהוג בתלמודי תורה ובישיבות שבתקופתו, נודעת חשיבות מיוחדת, שהרי זו "בקורת פנימית" מפיו של בר סמכא דגול המופנית כלפי מוסדות שאת תוכנם החיובי - חייב ואהר באופן עקרוני.

הוא חוקיע את חיצוניותם הדוחה של מוסדות אלו, כולל חוסר הנקיון והרישול של המורים והתלמידים, שסרבו "להתכשר וללכת עם החיים החדשים שנרקמו

הוא העיקר בעוד התנאים החומריים הם טפל. עם זאת הקפיד הרב למצוא צד זכות בחינוך הישן, ביחסו את מרבית הליקויים החיצוניים לדלותה של האוכלוסיה היהודית, לארישות "הממשלה העזובה" ולהורבנה של ירושלים (אגרת צ"ח).

עוד יותר חשובה ביקורתו על תכניות הלימודים שהיו נהוגות בחינוך הישן שהתרכזו בעיקר בלימוד תלמוד ופוסקים, תוך התעלמות מיתר מקצועות היהדות ... "אין לוותר על שום צד בביצירתו של העם היהודי ואף לא על פיתוח הלשון והשירה..." (אגרת קמ"ט). נושא זה מופיע גם באיגרות נוספות ולא ארחיב בנדון.

ביקורתו של הרב כלפי "הכוח השלישי" החילוני - החינוך הלאומי בן זמננו - שריק הוא מכל תוכן של קודש, שולל את ערכי היהדות המסורתיים וממקד את הוראתו בהקניית ערכים חילוניים לאומיים, בצד שקידה על הכשרת תלמידיו לקראת התמודדות עם "דרכי החיים הזמניים" - אינה ביקורת שלילית מוחלטת.

אעפ"י, שהרב לחם בחרמה בחינוך החילוני, זוכה חינוך זה גם לדברי שבח ולסנגוריה. הרב הכיר בניצוץ קדושה הגנוז במערכת החינוך הלאומית, השואפת להאדיר את בנינה החומרי של איי ולהחדיר אהבת מולדת.

במכתבו לתלמידו - חברו הרב הרל"פ (אגרת תרמ"ד) בו מתייחס הרב לחיפוש דרכי תיקון למצבו הרוחני של היישוב, אינה פוסחת הדרישה לשפר ולתקן על אף אחד מן הכוחות.

בין היתר הוא מבקש להשפיע על "הכוח השלישי" - החילוני.

"אבל יודעים אנו ברור שכמה שנשתדל לצרף קודש אל חול, לא נצלח הרבה, בכל מקום שהחול הוא העיקר והקודש טפל לו, וק"ו כשיד מורים מזלזלים בכל קודש שולטת - לא יוכל הרוח להיות מרובה... ומכל מקום, גם מהמעט שנוכל להגיע אליו - אסור לנו לסלק ידינו..."

גבי בתי הספר הדתיים-החדשים המהווים את הכוח השני, אומר הרב, שהם זולכים ומתרבים.

"והלא נמצא בכל מושבה הורים רבים והם הרוב, שעם כל מה שהם מוצאים את עצמם מוכרחים ליתן לבניהם חינוך מרוצף עם צרכי החיים המוסכמים בזמננו ביישוב החדש, שהם כוללים חלק מהדיעות השימושיות... הם רוצים בכל

זאת שהקודש יהיה עיקר והילדים יתחנכו בידיעה הגונה בתורה, במקרא, במשנה וגמרא ובהשפעה חשובה של אהבת תורה ומצוות והדרכת אמונה שלימה ויראת שמיים. בעצם הכרח הוא לייסד בתי תלמוד תורה כטיפוס "נצח ישראל" (כדוגמא פתח תקוה (?) או קרוב לו, לפי שינויי הזמן והמקום ולפי התרבות הנסיונית".

בי"ס "תחכמוני" ביפו היה מייצגו של חינוך זה וברורה היתה אהדתו של הרב קוק אליהם. על אף הסתייגויותיו מכמה תופעות שליליות בבי"ס, הוא מדבר בשבחו כבי"ס שחברו בו "תורה וחכמה והשלטת השפה העברית בתורת שפת לימודים והוא נוסד כולו עפ"י חפץ שלומי אמוני ישראל".

יש לציין, כי מאוחר יותר רבו הסתייגויותיו של הרב מביה"ס "תחכמוני ש"לעומת מה שהוא צריך להיות אין זה מספיק כלל" (אגרת תקי"ט), אך לא מן העיקרון של שילוב קודש וחול, כשהקודש הוא המוביל. בדבריו:

"לשלמות תורתנו הקדושה צריך גם כן ידיעות של חכמת העולם בכמה עניינים ובייחוד כדי להשיב לאפיקורס, שהוא דבר נחוץ בימינו מאד". והן ידיעות שדווקא "דב בישראל זקוק להן" בדור נבון כדורו.

יחד עם כל זאת ואחרי הכל, יודע הרב קוק וצ"ל כי הפתרון של שילוב קודש וחול אינו התשובה האידיאלית לדורו. וכדי לשמור על "הצביון העתיק בסדרי החינוך", יש לחולל מהפכה רוחנית בקרב לומדי התורה ולהקים ישיבה בסגנון חדש וברוח חדשה וממנה - אולי - תצמח הישועה.

"אמנם כל זה לא יביא עדיון מרפא בכנפיו, כל זמן שאין לנו מכון כזה שיוכל לקלוט את השרידים היחידים שבבעלי הכשרון, שרוחם נכון בקרבם להיות מוקדשים כולו קודש לה' בהתמדה גדולה בתורה, בעומק הלכה, בגפ"ת ובפוסקים, במוסר וביראת שמים, בשכל טוב ומידות מפוארות הראויות ליחידי סגולה. וילדי חמד הללו, הם עומדים למעלה מכל הערכים המחודשים. לא די שאינם צריכים לבלות את זמנם היקר בלימודי חול, בייחוד בשחר ילדותם..."

"ומהם ניקח, דווקא, את הטיפוס החביב של התלמיד חכם העתידי, הממולא בתורה וביראת שמים מאירה וברה, וכל ידיעותיו הנחוצות לו ביותר ירכוש לו ע"י תלמודו כשיהיה מסודר ויפה, בתנ"ך, במשנה, בגמרא במדרשים ובספרים

טובים וקדושים שכל תלמיד חכם מצוי אצלם והם ירחיבו את דעתו עד שיעלה למעלת איש דגול מרכבה הראוי להיות מורה הוראה בישראל באמת ובצדקה ובאלה תתפאר ארץ ישראל והאחוז העליון הזה - לפי מידת כמותו בפחות או יותר - הוא הגורם העיקר ביחס לשמירת הצביון העתיק בסדרי החינוך ... (אגרת תרמ"ד)

לסיום

ברצוני לחזור לאגרת ק"ע - איגרת החינוך - ושוב להדגיש ולהבליט את התלבטויותיו וחששותיו של הרב מעצם הסינתזה של קודש וחול. הרב מדגיש שם כי צירוף זה מצריך "שמירה גדולה", ש"העיקר לא יוחלף בטפל". הוא הכיר בסכנה העלולה לצמוח במוסדות אשר קודש וחול מעורבים בהם.

מאידך גיסא, באיגרות אחרות מציין הרב, בהשקט, כי כל עוד כוונת המחנכים מעוגנת בשיקולים שהורים וכל עוד הם רואים בלימודי החול ובהכשרה המקצועית, לא יותר מאשר כניעה הכרחית לדרישות הזמן - יש לאפשר להם הופש פעולה ואין לחשוש "מזיוף המטבע החינוכי", כדבריו.

מגמה אוהדת זו ללימודי החול - עם כל החששות וההסתייגויות - על כל פנים, אוהדת מזו של רבנים אחרים בארץ באותו דור - נבעה ללא ספק, מהכרתו של הרב קוק בנחיצותם לאור דרישות הזמן, שהרי חברה חדשה צריכה לסגל לעצמה סדרי חיים חדשים, כצרכי שעה, אך יותר מכך, הכיר הרב בהיות החול הבסיס לבנין-הקודש של האומה היהודית המתחדשת בארצה.

..כי שני זרמים זורמים כעת בשאיפת הבניה בארץ, זרם של חול, שנושאו הם הפועלים והמורים המודרניים וזרם של קודש, שנושאו הם כל הקהל הגדול החי בתמותו ורגשי אמונת אמן אשר לו... וזהו אחד מאותות הזמן הנראים... שכל מהלך החול אשר הלכה בו עד עכשיו תנועתנו הלאומית בכל מצעדיה המעשיים והרוחניים, בכל התפשטות ספרותה ותכניותיה, - הכל הוא רק פרזודור להוביל אותנו אל תוך הטרקלין של תחיית קודש במלוא הודה והדרה, שהיא, רק היא תישר לנו את דרך גאולתנו... (אגרת תתק"ל).

ביבליוגרפיה

אורות הקודש א' קמ"ה

אורות הקודש א' פ"ז

מאמרי ראי"ה עמ' 229

איגרת רע"ז

איגרת קי"ח

איגרת ק"ע

איגרת רע"ד

איגרת תכ"ז

איגרת צ"ח

איגרת קמ"ט

איגרת תרמ"ד

איגרת תתק"ל

משנתו של הרב קוק - צבי ירון, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים / תשל"ד
"לאורו" - דפים לעיון במשנת רבנו, הראי"ה קוק / אלול תשמ"ח